

ЦІЛІСНИЙ СВІТ МИСТЕЦТВА ДИТЯЧОЇ КНИЖКИ

Багато шанувальників книги зберігають у своїй пам'яті неповторні враження від перших прочитаних ними в дитинстві книжок. Пригадуються не тільки зміст твору, а й обкладинка, ілюстрації, прикраси, кольори, навіть формат видання, а часом і папір, з якого було зроблено книжку. При цьому зміст не уявляється окремо від форми книжки.

Глибина сприймання літературного твору дитиною залежить від впливу на неї усіх виражальних засобів книги. За спостереженнями психологів, сприйняття художньої розповіді часто вимагає активної роботи не тільки зорового, а й слухового, нюхового і навіть дотикового уявлення [1, с. 26]. Усі компоненти видання, якщо вони проєктуються талановитим, досвідченим художником книги, дають додатковий поживок уяві читача, спрямовують і підсилюють її.

Книжка сприймається дитиною в цілому. Цілісність книжки також є художньою категорією, про яку особливо дбають митці. Бувають такі книжки, де наче б то й ілюстрації виконані непогано, і друк хороший, і рядки шрифту розміщені належно, а от того принадного, особливого, цікавого, а іноді й дещо таємничого світу, який притаманний кращим зразкам мистецтва дитячої книжки, немає.

Щоб створити виразний, неповторний образ книжки, художник повинен мислити своєрідними категоріями книжкової архітектури, яка має свої виражальні засоби — просторові (формат книжки, формат полоси набору, розміри і пропорції полів, спосіб розміщення всіх зображальних елементів, співвідношення заповнених і незаповнених площин, ритм, пропорції, закони гармонії, тектоніка форм), графічні (шрифт і всі види зображень), матеріально-конструктивні та поліграфічні (сорт паперу, матеріалів для оправ, вид оправ, корінця, спосіб шитва, вид друку, тиснення, оздоблення).

Архітектура книги поєднує в єдиний цілісний ансамбль шрифт, ілюстрації та інші компоненти видання. Таке поєднання передбачає не обмеження зображальних можливостей кожного компонента, а навпаки, їх розвиток, підсилення їхнього звучання. Синтез засобів художньої виразності, їх взаємодія спрямовуються на якнайповніше розкриття і відображення змісту твору, посилення його виховної ролі та ідейного звучання, створення неповторного «світу книжки». Отже, архітектуру книги можна, до деякої міри, вважати отим «золотим ключиком», що може відчинити двері в чарівний книжковий світ. Проте цей світ має бути наповнений справжніми цінностями — високохудожніми ілюстраціями, досконалими шрифтами, зі смаком застосованими прикрасами. Видавці й художники протягом усієї історії мистецтва книги не так уже й часто створювали своєрідний образ книги, її неповторний світ, а нерідко навіть і не займались його пошуками.

У сучасній українській дитячій книжці такі пошуки ведуться. Свого часу були певні нарікання фахівців саме на макетування, художнє конструювання української дитячої книжки. Творчий колектив видавництва «Веселка» поставив перед собою мету поліпшити художнє конструювання, архітектуру, оформлення своїх видань і досяг на цьому шляху помітних успіхів.

У видавництві з'явилась група художників, які komponують книгу в цілому, не залишаючи поза увагою жодного, бодай найменшого, її елемента. Роботу одного з них — В. Голозубова (книжка «Два півники») — було відзначено почесною нагородою — «Золоте яблуко» — на Бієннале дитячої книги у Братиславі.

Різні типи видань, різна структура й архітектоніка авторського тексту ставлять перед художниками специфічні проблеми. У практиці оформлення книги структура авторського тексту зумовлює напрями пошуків ритміки, гармонії і виразної мови макета, яка б якнайкраще відповідала розкриттю змісту твору. Мистецтвознавці

спеціально ще не розглядали проблеми створення гармонійного ритмічного макета окремо збірок різних за обсягом віршів, цілісних віршованих творів, збірок прозових творів і суцільних прозових творів невеликого обсягу. Ці питання заслуговують на спеціальний розгляд. Для початку доцільно розглянути особливості цілісного оформлення і художнього конструювання видань 1973 р., групуючи їх за структурою авторського тексту.

Одним з досить складних завдань для художника є створення макета збірки віршів для маленького читача. Вірші, різні за обсягом і довжиною рядків, важко розмістити на розворотах, сторінках так, щоб досягти рівноваги. Але досвідчені художники винахідливо розв'язують це завдання.

Наприклад, роботи художника Ю. Криги свідчать про його певний досвід у галузі архітектури дитячої книжки. У 1973 р. вийшла оформлена ним збірка віршів Григора Вієру «Кольорова скакалочка», що має чіткий макет, привабливу декоративну обкладинку, характеризується цілісністю стилю, яскравістю. У книжці чергуються два типи композицій розворотів. Цікаво поєднуються на одній сторінці дві ілюстрації у кольорових рамках. Малюнки в міру узагальнені щодо рисунка і кольору.

Якщо у Ю. Криги малюнки насичені тоном, то в художниці А. Гилевич у збірці англійських народних дитячих пісеньок «У мене курочка була» вони світлі, прозорі, зроблені майже однією відтіненою кольоровою контурною лінією. Але художниця захопилась візерунком кольорових ліній, і малюнки її сприймаються в першу чергу як орнаментальний декор. У книжці застосовано дві композиційні схеми розворотів з малюнками, в яких віршовані колонки органічно поєднуються із зображенням. Своєрідна музичність ліній, кольорів, композиційні ритми, театральність декору співзвучні характеру пісеньок.

Простими, але чіткими композиційними засобами створює цілісний макет збірки віршів М. Вінграновського «Мак» художниця О. Яблонська. Тут основний наголос припадає на сторінкові живописні малюнки без полів.

Три згадані книжки мають різні формати, у них зовсім несхожий принцип побудови композицій сторінок і розворотів, однакова техніка виконання малюнків і самі малюнки по-різному відбивають зміст. Сума всіх виражальних засобів у кожній книжці створює цілком своєрідний світ книжки, активно впливає на сприйняття її змісту. Художник, подібно до композитора і диригента, поєднуючи звучання різних «інструментів», намагається створити певне загальне звучання «оркестру».

Мистецтвознавці майже не займалися аналізом і теорією різноманітності художньої мови макета книги. Тому великого значення набувають досвід практичної роботи у цій галузі, пошуки, експерименти.

Вже давно помічено, що різні види ліній (пряма, ламана, дугоподібна), різні види кутів (прямий, гострий, тупий) і основні геометричні фігури (квадрат, трикутник, коло) справляють на нас

різне емоційне враження, мають своє «звучання». Але це «звучання» суттєво залежить від предметного змісту кожної форми, аж до зміни в конкретних умовах звучного «абстрактного» звучання форми на майже протилежне. Діалектичні складні взаємозв'язки змісту і форми знаходять своє втілення у макеті дитячої книжки.

Ще складнішим арсеналом виражальних засобів користується художник, коли він поєднує форму та колір. Мистецтвознавці відзначали посилення або послаблення акордного звучання сполучень форми і кольору. Відомо, що форма справляє на людину зовсім різне враження залежно від того, яким кольором вкрито її поверхню. Деякі кольори завдяки формі стають підкресленими, «загостреними», інші, навпаки, притупленими. Гострі кольори звучать сильніше в гострих формах (жовтий у трикутнику порівняно з жовтим у колі). Інші притуплюються завдяки круглим формам (голубий у колі) [2, с. 6]. Проте остаточне слово у загальному впливі на глядача належить конкретному змісту всіх зображень у книзі.

Художники дитячої книжки застосовують у художньому конструюванні й оформленні видань різні лінії і форми. Наприклад, художник А. Мільковицький у збірці віршів Петра Бондарчука «Там, де синій потічок» застосовує навперемінно два типи композицій розворотів. На одному з них сторінковий малюнок вміщено в овальну форму. Оригінально закомпоновано у верхній бічній частині сторінок світлий курсивний шрифт заголовків. Голубі горизонтальні лінійки вінчають початок кожного вірша. Все це — певні знахідки у мистецтві макетування, які збагачують світ книжки, полегшують сприймання тексту. Деяке заперечення при такому цікавому щодо конструкції макетів викликає обкладинка. Відомо, що замкнена композиція обкладинки створює враження більшої цілісності, чіткіше характеризує книгу, як окремий предмет речового оточення. У даному разі овальна форма малюнків усередині книжки давала привід використати цю форму і на обкладинці. В інших своїх роботах А. Мільковицький зарекомендував себе саме як майстер мистецтва обкладинки, а тут ця «обкладинковість» дещо загублена.

Розмова про тонкощі макетування може бути плідною, коли все гаразд зі змістом малюнків і вони відповідають тексту — це суттєва передумова створення високоякісної книжки для дітей. У більшості видань «Веселки» така передумова витримується, а от, скажімо, у книжці Петра Мостового «Кінець їсти подає» художниця Н. Макарова в малюнках не точно передає атмосферу віршів. Динаміка віршів, присвячених праці, вступає у протиріччя з декоративною статикою малюнків на с. 4, 19. Малюнки іноді занадто грубуваті (с. 8, 25). Діти на малюнку більш стилізовані, ніж ластівки. В той же час у книжці зустрічаються цікаво декоративно і в кольорі вирішені розвороти, наприклад, розворот з соняшниками. У своїх попередніх роботах Н. Макарова вдало проектувала макет, створювала цікаві малюнки, які цілком від-

повідать змістові. Приємне враження залишає оформлена нею у свій час книжка Рафаела Арам'яна «Сніжне оповідання». Щоправда, у книжці Петра Мостового можливості художника були обмежені друком у дві фарби.

Здавалося б, простішим завданням для художника повинно бути художнє конструювання цілісних віршованих творів для маленького читача, та іноді буває, що труднощі гармонійного і доцільного розташування окремих віршів на сторінках спонукають художника до наполегливих пошуків композиційного вирішення книги, а суцільний твір дає можливість прямувати второваною стежкою стандартних схем. Проте у видавництві «Веселка» художники створюють цікаві з художнього боку видання і суцільних віршованих творів. Ось хоч би чітко, ритмічно сконструйована художником Е. Колесовим книга Дмитра Чередниченка «Білий чайч». Книжка вийшла ошатною, святковою. Сторінки з текстом облямовані ніжною кольоровою рамочкою, яка світлішає від краю до середини, плавно переходячи у біле поле сторінки. Від цього сторінки ніби світяться. Текст розподілено по сторінках приблизно на рівні порції. Світлий шрифт співзвучний малюнкам. Цілісності видання сприяє облямування його початковими сторінками титульного розвороту і сторінками останнього розвороту, що мають таку саму композиційну побудову, в основі якої лежать овальні форми.

Описаний композиційний прийом, коли перші сторінки перегукуються з останніми, застосовано художником В. Малинкою у виданні віршованого твору Бориса Списаренка «Біла вінча». Стриманий «монументальний» макет співзвучний напруженим дещо суворим малюнкам. У книжці по черзі застосовуються сторінкові та розворотні ілюстрації, що займають середню частину розвороту (завширшки вони такі ж, як і сторінкові). Макет у цілому побудовано симетрично відносно центрального (у середині книжки) розвороту. Внутрішні сторони обкладинки вдало вирішено як форзац у сріблясто-сірих тонах. Графічним і композиційними засобами В. Малинка передає настрій твору, його казковість.

Розглядаючи одну за одною книжки «Веселки», ми щоразу натрапляємо не тільки на новий текст, а й входимо в інший, створений художником, світ книжки. І чергова книжечка, оформлена С. Караффою-Корбут,— «Байбак-мандрівник» Марії Пригари—зовсім не схожа на попередні. У художниці виробився свій графічний почерк, її впізнаєш відразу. С. Караффа-Корбут приділяє увагу макету книги, дбає про розміщення тексту, цілісність видання. Ось і в цій книжці об'єднуючим розвороті і сторінки мотивом є кольорова рамочка з нерівними краями. Внутрішні сторінки обкладинки вирішено як форзаці у кремовому тоні. Ритм макета книги побудовано на ритмічних повторах трьох композиційних типів розворотів. Деякі сторінкові ілюстрації доповнюються сюжетним мотивом, розміщеним поруч на сторінці з текстом. Наскільки художник В. Голозубов схильний до витонченої мініатюри, філігранного декору, настільки С. Караффа-Кор-

бут прагне до великих, монументальних (у книжковому розумінні) форм і узагальнень. Елементом її малюнка буває ніби аж тісно на сторінці. Ясно, що індивідуальний почерк художника повинен відповідати тематиці і особливостям літературного твору. Подбати про це — справа художнього редактора. Від того, що книжки будуть різні за художньою манерою, більше «індивідуалізовані», як «індивідуалізований» їхній зміст, виграють насамперед маленькі читачі. Це збільшить їх пластичний досвід, а кожна книжка зацікавлюватиме своїми неповторними художніми якостями, допомагатиме сприйманню специфіки тексту, збагачуватиме це сприймання.

На закінчення розмови про оформлення суцільних віршованих творів слід зупинитись на книжці П. Єршова «Горбоконики», яку оформила і проілюструвала О. Павловська. Гортаючи сторінки цієї книжки, відчуваєш мажорне звучання художнього ансамблю видання. Художниця зуміла виразити атмосферу твору, його загальний настрій, казковість. Ілюстрації зроблені зі смаком і професійною майстерністю. Недоліки, що, на жаль, все-таки мають місце, помічаєш не одразу. Наприклад, хотілося б, щоб обкладинка була менше подріблена, навіть у тому «килимовому» варіанті, який пропонує художник, щоб чіткіше відокремлювалася назва. Обкладинку вирішено у замкнутій композиції, вона оточена полями, що виконують роль рамочки. Проте зліва ця рамочка частково зрізана і замість неї з'являється смужка сірої тканини від корінця. Така недбалість порушує стрункість композиції. Цілісність, декоративність малюнків — позитивні якості, але подекуди прийом орнаментального заповнення сторінки елементами сюжетного рисунка призводить до певного утруднення його сприйняття. Наприклад, на малюнку, що на с. 47, важко розпізнати на подрібленому тлі силуети жар-птиці, а на с. 67 не відразу сприймається світло-жовті стріхи хат, що стоять на киті. Створюється ніби картинка-загадка.

Оскільки немає доступних художникам вітчизняних досліджень у галузі сприйняття книжкового малюнка маленьким читачем, важко говорити про те, які саме особливості повинен мати малюнок дитячої книжки. От, скажімо, О. Павловська створила атмосферу казковості, її малюнки хоч і не відразу чітко розкривають свою предметність, але дають можливість пофантазувати, вдивляючись у них, не все спочатку для себе відкрити, а щось побачити і при повторному розгляді. Але чи варто так утруднювати сприйняття ілюстрацій? Цікаво було б дослідити «коефіцієнт корисної дії» таких малюнків і потім уже робити певні зауваження з позиції захисту інтересів дітей.

Вище було розглянуто видання віршованих творів для маленького читача. Специфічні проблеми художнього конструювання виникають при оформленні прозових творів. Певну складність у макетуванні для художників становлять, наприклад, збірки прозових творів різного обсягу. Поєднання їх в одній книжці утруднює створення певного ритму макета. Чіткістю побудови

виділяється, наприклад, макет книжки Шанкара «Слон Харі», оформленої художником С. Артюшенком. Акцентований штрих з'являється досить виразним способом для створення живих переконливих малюнків. Внутрішні боки обкладинки вирішені як форзаци, на яких зображено джунглі. Застосування витонченого сучасного рисунка шрифту в зовнішньому оформленні цієї книжки спростовує думку, ніби у виданнях для дітей треба прагнути до якихось спеціальних, «дитячих», накреслень шрифту. Часом таке прагнення призводить до зниження шрифтової культури видань. Шрифт, застосований С. Артюшенком на обкладинці й титулі, добре пов'язується з акцентованим штрихом. Дещо порушують графічну цілісність книги жирні лінійки і щільний гротесковий шрифт на початкових полосах.

Коли ми кажемо про такі позитивні якості видання, як продуманість, системність, цілісність макета, його чіткість, то це не тільки якості, що можуть бути помічені й оцінені фахівцями книжкового оформлення. Такий макет полегшує сприймання тексту, робить книжку зручнішою для читання.

Цілісність є позитивною рисою макета «Абхазьких народних казок», оформлених художником Є. Звездовим. Читач може зразу й не збагнути, що розміщення елементів оформлення зумовлене зсунутою у правий бік вертикальною віссю симетрії. По цій осі розміщено шрифт на оправі, закомпоновано авантитул, титульну сторінку, початкові полоси, кінцівки. Але коли гортаєш сторінки книжки, відчуваєш певну впорядкованість. Своєрідності цьому виданню надають і чорно-білі тонові ілюстрації. Книжка створює загальне позитивне враження, але слід було б зробити більш відточеним рисунок в ілюстраціях.

Серед суцільних прозових творів невеликого обсягу для маленьких читачів завершеностю макета виділяється калмицька «Казка про рідний край», оформлена С. Артюшенком. Тут застосовано вже згадуваний доцільний композиційний прийом поєднання титульного розвороту з останнім розворотом книги. Рисунок одного розміру супроводять текст на кожній сторінці. Вони витримані в одній кольоровій гамі і становлять ніби суцільний фриз, що проходить через усю книгу. Малюнки добре передають атмосферу калмицької казки.

Цікаві пошуки художниці Н. Лопухової відзначають видання твору Лесі Українки «Лелія». Художниця прагнула виразними засобами художнього конструювання, оформлення та ілюстрування книги відтворити благородну, гуманну атмосферу твору, його піднесений настрій. Цьому сприяють видовжені струнки композиції сторіноквих малюнків, їх ніжні кольорові гами. Всі елементи книжки підпорядковані чіткій конструктивній ідеї. Початкові сторінки відповідають композиційно останнім, і це створює замкнену цілісну композицію видання. Художницю захопила краса та гуманізм думок поетеси, вона шукала для них графічний еквівалент. Н. Лопухова вважала за можливе не відтворювати певних деталей і життєвих рис, про які згадується у творі. У роботі

художника книги, подібно до творчості режисера театру, правомірно виникають різні «режисерські трактовки» твору. Вони можуть бути, як казав поет, «хороші і різні». Художник Євдокименко, наприклад, у творі Архипа Тесленка «Школяр» зосереджує увагу на відтворенні психології героїв, апелює до співчуття читача героям книжки, яскраво показує їх злиденне життя. Художник В. Савадов у своїх роботах доводить можливість поєднання певної декоративності, лаконізму та виразності художньої мови з увагою до деталей, точністю, чіткістю, визначеністю малюнка.

Творчими пошуками відзначається робота О. Павловської — оформлення книжки «Казка про яйце-райце». Елементи книжки об'єднує певна горизонтальна композиційна вісь. Композиційно пов'язані перший і останній розвороти. Багато цікавого в малюнках. Тут примхливі «казкові» декоративні фактури чергуються з більш чітко намальованими персонажами і окремими деталями. Сам прийом дещо перегукується з характером малюнків до казки «Горбоконики». Така ж сама «килимовість», декоративність і подекуди ускладненість сприйняття зображення, недостатня його читабельність. І знову постає спірне питання про доцільність такого ускладнення дитячої книжки.

Створення специфічного світу дитячої книжки вимагає уваги до багатьох інших питань. Наприклад, при розгляді книжок видавництва «Веселка» виникає питання про доцільність масштабів ілюстрацій та елементів оформлення. У деякій (невеликій) частині книжок ці елементи занадто збільшені. Розглядаючи такі сторінки, хочеться відсунути книжку трохи далі від очей. Наприклад, в «Езопових байках» форзац і ряд малюнків занадто крупномасштабні.

Дуже складним питанням є специфіка «казковості» і певної «дитячості» у малюнках. Деякі художники надають персонажам рис «ляльковості». В окремому конкретному виданні це може бути виправданим, але механічно поширювати такий прийом на будь-яку книжку не можна. «Ляльковість» дорослих персонажів часто буває непереконливою, що видно, наприклад, у книжці Лариси Письменної «Чап-чалап».

Важливою проблемою є художнє конструювання книги на сучасну тематику. Безумовно, механічно переносити в ці видання досвід і досягнення оформлення казок (хоч би й вдалого) не можна. Треба шукати і використовувати інші виразні засоби макетування.

Видавництво повинно спрямувати свої зусилля на підвищення мистецького рівня ілюстрацій, враховуючи потреби маленького читача. Але, займаючись цією відповідальною справою, важливо зберегти здобутки в галузі художнього конструювання видань, у формуванні ще не досить чітко окресленого, але, безумовно, важливого, специфічного, неповторного світу дитячої книжки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беленькая Л. И. Ребенок и книга. М., «Просвещение», 1969.
2. Хримли А. Эстетическое восприятие цвета и формы. — В сб.: Эстетика и производство. М., Изд-во Москв. ун-та, 1969.

B. V. VALUENKO

THE WORLD OF CHILDREN'S BOOKS

Summary

The article deals with entirety of designing. The author shows how all the elements are linked together in children's books. Particular attention is paid to the analysis of graphic arts designing of different editions.
